

'Baerne'

Tijdschrift van de Historische Kring "Baerne"

12e jaargang nr. 1 - Maart 1988

Redaktie : H. Bronkhorst
E.J. Heun-ten Holt
J. Kruidenier
E. Witsenburg-Horsman

Typewerk : M. van der Laan-Reitsma

Redaktie-adres : E.J. Heun-ten Holt, Bilderdijk-
laan 19, 3743 HR Baarn.
Tel. 02154 - 18757.

De Historische Kring "Baerne" stelt zich ten doel het bestuderen van en belangstelling kweken voor geschiedenis in het algemeen en van Baarn in het bijzonder. Zij tracht dit doel te bereiken door middel van het organiseren van lezingen, excursies, tentoonstellingen en het uitgeven van een eigen tijdschrift.

Naast deze algemene activiteiten bestaat de mogelijkheid toe te treden tot de volgende werkgroepen:

1. Werkgroep Archeologie
Inlichtingen: J.W.A.A. van der Laan, De Schoener 12,
3742 HD Baarn. Tel. 02154 - 11656.
2. Werkgroep Archiefonderzoek
Inlichtingen: J. Kruidenier, Smutslaan 2, 3743 CG Baarn.
Tel. 02154 - 17860.
3. Werkgroep Interviews en Reportages
Inlichtingen: J.M. v.d. Brink-van Wijkvliet, Prof.
Meijerslaan 10, 3741 XH Baarn. Tel. 02154-
20161.
4. Werkgroep Oudheidkamer
Inlichtingen: W. v.d. Hoek-Baas, Burg. Penstraat 4,
3741 AH Baarn. Tel. 02154 - 21470.

INHOUD

1. Baarn, omstreeks 1900, gezien door de ogen van Adriaan Boer
2. De drie eiken
3. Nieuws van de Archeologische Werkgroep
4. Firma J. Dekker Gzn.
5. Hoe een middeleeuws beeld uit Baarn in een Utrechts museum terecht kwam
6. Merklappen

VAN DE REDAKTIE

Van 21 april t/m 1 mei a.s. organiseert onze Kring in het koetshuis van Kasteel Groeneveld een expositie van foto's van Adriaan Boer. Naar aanleiding van deze tentoonstelling schreef de heer J. Kruidenier voor "Baerne" een artikel over deze beroemde Baarnse fotograaf.

In dit nummer treft u zowel een zelfportret als een landschapsfoto van hem aan. Op laatstgenoemde afbeelding zijn de nu weer aktuele "Drie Eiken" te zien, waarover mevrouw R.J.E. Luikinga-Geijtenbeek ons het één en ander weet te vertellen.

Mevrouw M.M. Dekker schreef een stukje over de wijnhandel annex fabriek van haar vader, indertijd gevestigd in de Brinkstraat. Haar verhaal wordt vergezeld door één van de kostelijke foto's die zij de Oudheidkamer schonk.

In het Utrechtse Catharijneconvent ontdekte de heer H. Bronkhorst een uit Baarn afkomstig laatmiddeleeuws houten beeld. Over de achtergronden en wederwaardigheden van dit kunstwerk wordt u in dit nummer uitvoerig geïnformeerd.

Mevrouw E. Witsenburg-Horsman verdiepte zich in de geschiedenis van de merklap. In een interessant artikel wordt ons duidelijk gemaakt hoe de oorspronkelijke "oefenlap" zich kon ontwikkelen tot een ware kunstvorm.

BAARN OMSTREEKS 1900, GEZIEN DOOR DE OGEN VAN ADRIAAN BOER

Onder deze titel organiseert de Historische Kring "Baerne" van 21 april t/m 1 mei 1988 een foto-expositie in het Koetshuis van Kasteel Groeneveld.

Diverse tentoonstellingen over het artistieke werk van Adriaan Boer, één van de eerste belangrijke fotografen van ons land, zijn er in het verleden reeds gehouden.

Het leek de Historische Kring "Baerne" daarom een goed idee dit keer eens niet de nadruk te leggen op de kunstzinnige waarde van zijn foto's, maar op de historische betekenis ervan, voor Baarn in het bijzonder.

Adriaan Boer werkte immers gedurende 15 jaar (1897-1912) in Baarn en maakte hier honderden portretten en dorpsgezichten die een goed beeld geven van Baarn omstreeks 1900. Talloze Baarnaars bezitten nog foto's uit het atelier van Adriaan Boer; hij moet dan ook een groot deel van de toen nog kleine Baarnse bevolking geportretteerd hebben.

Voor de expositie wordt er een keuze gemaakt uit de talrijke dorpsgezichten, die zich in de Oudheidkamer bevinden en uit de portretten, die in het archief van Dick Boer, de kleinzoon van Adriaan, aanwezig zijn. Helaas blijkt het bijna onmogelijk, ondanks navraag in diverse bejaarden-oorden, de namen van de geportretteerde Baarnaars te achterhalen, daarvoor is het kennelijk allemaal te lang geleden. Dat is een tragische ontdekking, maar toont wel de betrekkelijkheid van ons bestaan aan. Misschien worden er op de tentoonstelling nog mensen herkend, maar ook zonder hun namen zal de expositie een goed beeld geven van het leven in Baarn omstreeks de eeuwwisseling.

We komen iets te weten over de mode, het verkeer, de feesten en de huisvesting in die tijd en daardoor veel over de sociale en religieuze verschillen in het toenmalige Baarn. Gegoede burgers "ontboden" Adriaan Boer thuis en lieten zich als gewichtige lieden op de gevoelige plaat vastleggen. Ze kijken ernstig achter hun glanzende snor in de serre of achter hun studeertafel. De minderbedeelden kwamen naar zijn atelier en lieten zich uitbeelden voor de daar aan-

wezige decorstukken. Ze staan op bruggetjes of zitten op een rustieke bank en kijken wat onwennig naar de lens, terwijl ook het formaat van de afbeelding vaak kleiner is. Fotograferen was nog iets bijzonders en in bepaalde religieuze kringen zelfs niet toegestaan, vandaar dat er alleen bij bijzondere gebeurtenissen, zoals een huwelijk, foto's werden gemaakt.

Hoewel we in onze 8e jaargang nr. 2 van 1984 reeds aandacht schonken aan leven en werk van Adriaan Boer, kunnen we niet nalaten het geheugen van onze lezers wat op te frissen.

Adriaan Boer werd in 1875 te Rotterdam geboren en was een typisch voorbeeld van een self-made man. Op 17-jarige leeftijd verloor hij zijn vader en moest als oudste zoon voor zijn moeder, broer en vier zusters zorgen. Hij kocht daarom in 1893 in Nijkerk een drogisterij, nadat hij bij een oom, de heer Timmers, die een drogisterij in de Baarnse Nieuwstraat had, in de leer was geweest. Al spoedig opende hij daarnaast een eenvoudig portretatelier, omdat hij enorm geïnteresseerd was in de fotografie. De oorzaak van deze interesse was een mahoniehouten kijker voor stereofoto's, die hij als kind met Kerstmis cadeau kreeg. De kennis die hij als vakman nodig had, deed hij op uit een groot Amerikaans werk, een "selfinstruction library of practical photography." Het bestond uit tien delen en was een complete cursus in de vakfotografie uit een tijd waarin er nog geen enkele opleiding in Nederland bestond. Adriaan Boer leerde zijn vak na de dagtaak in de drogisterij, vaak door 's nachts te studeren.

Het atelier in Nijkerk werd wegens goede gang van zaken en de betere mogelijkheden naar het villadorp Baarn verplaatst, waar hij door zijn vakmanschap en artistiekeit spoedig de aandacht van de hier wonende rijke families op zich vestigde. De familie verhuist mee en Adriaan vestigt in 1897 zijn atelier in de Hoofdstraat en later in de Teding van Berkhoutstraat. Het atelier heeft direkt goed gelopen en Adriaan krijgt veel opdrachten. Zijn atelier was als een gezellige huiskamer ingericht, zodat de klanten zich op hun gemak voelden, waardoor het portretteren beter verliep. Hij heeft in deze periode ook vaak aan het hof van Koningin Emma ge-

fotografeerd. Veel van dit werk werd uitgevoerd niet in de vergankelijke en in die tijd vrij slappe zilverdruk, maar in de onvergankelijke kooldruk, waardoor die foto's nu na 80 jaar nog zo fris lijken alsof ze pas gisteren zijn gemaakt.

Zijn moeder verhuurde in de zomermaanden in Baarn een gedeelte van het huis aan pensioengasten: onder hen was Ds. G. van Kempen uit Westbroek met zijn drie dochters. Met de oudste dochter Alida trouwt Adriaan in 1903.

Om meer vastigheid voor het gezin te krijgen wordt in Amersfoort een filiaal van het atelier geopend, met Adriaans zuster Anna als "zetbazin". Anna was al in Nijkerk assistente van Adriaan en had zo het vak geleerd. Het foto-atelier in de Jacob van Kampenstraat schijnt goed te hebben gelopen. Een langdurige ziekte werd uiteindelijk oorzaak van de sluiting van dit atelier.

In zijn Baarnse tijd heeft hij bijzonder hard gewerkt. Hij bestudeert nieuwe technieken en zijn kunstkalenders "Hollands Landschap", "Marken" enz. verschijnen. Hij reist veel door Nederland om voor deze kalenders zelf opnamen te maken. Voor Dirk Hornsveld, de dahliakweker, maakt hij de foto's voor de reclamefolders.

Ook in zijn privé-leven gaat het goed. Hij krijgt vier kinderen en is in Baarn mede-oprichter van de Christelijke lagere school Dr. Astro. Verder wordt hij nog diaken van de Hervormde Kerk.

Adriaan Boer was in de eerste plaats kunstenaar met een groot vakmanschap, maar tevens was hij een intens onderzoeker. Hij mocht graag experimenteren en las hij in de buitenlandse literatuur over nieuwe procédés, dan probeerde hij ze zelf en kon ze vaak verbeteren. Zijn mooiste stukken zijn gemaakt in de combinatiegomdruk, een toonscheidingsprocédé, waardoor drie drukken, één voor de schaduwen, één voor de halftinten en één voor de lichten, over elkaar heen werden gedrukt. Graag droeg hij zijn kennis over aan zijn leerlingen en aan de amateur-fotografen, bijvoorbeeld van de N.A.F.V. (Ned. Amateur Fotografen Vereniging). Op 18-jarige leeftijd verzorgde hij al een rubriek in het weekblad voor fotografie.

Zelfportret van Adriaan Boer.

Hij had een uitstekende stijl van schrijven en werd later redakteur van het tijdschrift "De Camera".

In januari 1914 richtte hij zijn eigen tijdschrift "Focus" op.

Inmiddels was zijn atelier naar Bloemendaal verhuisd, omdat hij een uitnodiging had gekregen om leraar in de fotografie te worden aan de toenmalige kunstnijverheidsschool te Haarlem. Hoewel uiteindelijk zijn benoeming niet doorging, is hij toch door middel van zijn tijdschrift en zijn lezingen een doorgever geworden van een hoog ideaal in de fotografie.

Ook in Bloemendaal werd hij bij de vooraanstaande families vanwege zijn prachtige portretwerk zeer gewaardeerd. In 1921 verkocht Adriaan Boer zijn atelier, omdat "Focus" te veel tijd vergde en richtte de N.V. Uitgeverij Focus op.

Naast het tijdschrift "Focus" gaf hij nog drie andere bladen uit: "Bedrijfsfotografie" voor de vakfotografen, "De Fotohandel", studieblad voor de fotohandelaren, en daarnaast het beginnersblaadje "Fotovreugd". Bij zijn uitgeverij verschenen ook nog enkele bekende fotoboeken van zijn hand, zoals:

"De fotografie vereenvoudigd", "Portretfotografie voor de amateur", "Vergroten" en enkele bundels "Fotokritiekjes".

Zijn laatste boek was "Foto's met inhoud", dat in 1940 verscheen. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog stierf Adriaan Boer, nog maar 65 jaar oud, na een zeer werkzaam leven. Zijn heengaan betekende een groot verlies voor de internationale fotografie. Gelukkig kunnen we nog steeds genieten van zijn omvangrijk werk, waarvan het Baarnse deel van 21 april t/m 1 mei a.s. in Kasteel Groeneveld te zien zal zijn.

J. Kruidenier.

Bronnen:

Adriaan Boer/pionier der kunstzinnige fotografie, door
Dick Boer (Uitg. Focus N.V., Haarlem)

Focus no. 10, 11 mei 1940

Focus no. 9, 29 april 1964

Fotografie in Nederland. Drie delen: 1839-1920, 1920-1940,
1940-1975. Staatsuitg. Den Haag 1978.

DE DRIE EIKEN

Ja, "De Drie Eiken"! Nu ze in ere hersteld gaan worden, kan ik mijmeren over de tijd toen ze er nog stonden. Ze stonden er al ver voor mijn geboorte. Hoe lang al? We weten het helaas niet. Maar toen ik ze bewust ging waarnemen, waren ze al flink uit de kluiten gewassen. Eigenlijk noemden wij ze "de drie bomen". Waarom weet ik ook niet, want Baarn stond vol met bomen, maar dit waren speciale bomen, waar iets speciaals van uit ging. Als kind was daar mijn speelplaats. De Penstraat waar ik woonde was toen nog smal. Er was wel niet veel verkeer, maar toch was het er voor kinderen vaak niet mogelijk overdag rustig op straat te spelen. Rademaker, de kolen- en aardappelboer, was ook paardenkoopman en hij liet zijn paarden herhaaldelijk door de straat "afdraven", zoals dat heette. Daarom togen we met diverse buurkinderen naar de "drie bomen". Het was er heerlijk toeven. Wat we er deden? Eigenlijk bijzonder weinig. Met de poppen speelden we er. In het voorjaar plukten we er boterbloemen en madeliefjes of pinksterbloemen. We haalden er gras voor de konijnen. We speelden er "boompje verwisselen". Met drie bomen viel er niet veel te wisselen, maar we deden het ermee. Het grasveldje onder de bomen was echt niet groot, het was een soort van driehoek. Vanuit Baarn gezien afgescheiden door de Eemweg links, een verhoogd betonnen riool rechts en een prikkeldraadafscheiding aan de achterkant. Het achterste gedeelte tegen het riool aan was meestal drassig en na veel regen vormde er zich een soort poel, waar wat riet en waterplanten groeiden. Ook stonden er een paar banken, waar vaak mensen op kwamen zitten om met elkaar een praatje te maken of van het uitzicht te genieten. In de warme zomers, die er toen nog waren, was het er uitstekend toeven, daar de drie eikenbomen zo veel schaduw gaven, dat het er altijd heerlijk koel was.

Op de Eemweg was toen nog niet veel verkeer. Spakenburgse vrouwen kwamen langs op weg naar Baarn. Toen nog gestoken in hun kleurige klederdracht. Hooiwagens reden 's zomers af en aan. Ook de wagens van de vrachtrijders Bosveld, Van IJken en Van Wegen kwamen langs, want de beurtschippers meerden aan bij Kuijer aan de Baarnsche Dijk en brachten vracht mee.

Baarn

Weg naar de Gum

Ook kolenwagens kwamen langs, want de kolen werden ook per schip aangevoerd en het zand en grint kwamen bij Piet Kuijer vandaan. Ook kwam Hendrik, de visboer uit Spakenburg, langs op zijn bakfiets om zijn "harde harde" in Baarn te slijten. De Drie Eiken hebben dat alles aan zich voorbij zien gaan. Toen kwam december 1937 en werden er achter het Tolhuis (dat er ook niet meer is) kanonnen geplaatst. Ook kwamen er soldaten om die kanonnen te bedienen. Het werd winter en ik liet de Drie Eiken de Eiken. Op 31 januari 1938 zullen de Drie Eiken wel geschrokken zijn van het kanonnengebulder, want er was in Baarn een prinsesje geboren. Later, in 1939, nogmaals voor weer een prinsesje.

Toen kwam die verschrikkelijke oorlog. De eerste 4 jaren bleven de Drie Eiken mijn speelterrein. Toen kwam die nog verschrikkelijker hongerwinter. Duizenden mensen zijn op hongertochten langs de Drie Eiken getrokken. Velen heb ik daar van uitputting zien rusten.

Het hout om de kachel warm te houden werd schaarser. Diverse bomen verdwenen langs de Baarnse straten en lanen, zomaar

van de ene nacht op de andere dag. Och, daar hadden we vrede mee. Je moest toch eten koken en warm zitten.

Tot, op een morgen het gerucht door Baarn ging, dat één van de Drie Eiken verdwenen was. Alles werd geaccepteerd, maar dit niet. Deze daad werd opgevat als een soort "heilig-schennis". De Drie Eiken waren geschonden. Nu stonden er nog maar twee. Toch bleef deze plek nog jaren De Drie Eiken heten. Maar eens moesten ze toch wijken voor de uitbreiding van Baarn. Niets op deze plek is meer te herkennen.

De Eemweg is iets verlegd en heet daar nu Bisschopsweg.

Een benzinstation en huizen hebben het natuurschoon verdrongen. Alleen een industrieterrein zal ons door zijn naam blijven herinneren aan deze drie unieke Eiken.

R.J.E. Luikinga-Geijtenbeek.

o-o-o-o

NIEUWS VAN DE ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP

Tijdens de bestuursvergadering van 23 februari jl. was de grote vraag hoe we onze eigen leden kunnen aktiveren en nieuwe leden kunnen aantrekken. De enige mogelijkheid lijkt te zijn om meer aktiviteiten in en om Baarn te ontplooiën. Besloten werd om aan Hans Fokkens, voor de meesten van ons wel bekend, te vragen een introductiekursus Archeologie voor ons te verzorgen. Deze cursus zou twee avonden moeten gaan duren en een praktisch vervolg moeten krijgen in of om Baarn.

Intussen heeft Hans Fokkens toegezegd deze cursus voor ons te willen houden. De cursus wordt gehouden op de dinsdagen 26 april en 3 mei a.s. en zal plaatsvinden in de Oudheidkamer, aanvang 20.00 uur.

Deelname is mogelijk voor iedereen die interesse heeft voor archeologie, waarbij leden van de Archeologische Werkgroep voorrang genieten. Aan de cursus zijn geen kosten

verbonden. De inschrijving sluit op zaterdag 16 april a.s. Opgave bij Jan van der Laan, De Schoener 12, 3742 HD Baarn, tel. 02154 - 11656.

Als vervolg op deze introductiekursus zullen we in de komende zomermaanden enkele kleine onderzoeken organiseren. Dit om het één en ander in de praktijk te toetsen. Hierbij denken we dan o.a. aan:

- Het opmeten en graven van proefsleuven in de "Franse Kamp" in het Roosterbos;
- Het opmeten en tekenen van grafheuvels;
- Het aanboren van mogelijke grafheuvels (met een gutsboor);
- Het bezoeken van een officiële opgraving in Amersfoort;
- En uiteraard één of meerdere veldverkenningen.

In oktober zal de ARWE dan van start gaan met haar eigen cursus archeologie, naar voorbeeld van de cursus van Vallei en Eemland te Amersfoort. Hierbij zullen o.a. de volgende onderdelen aan bod komen:

- Een introductie over en het determineren van aardewerk;
- Het tekenen van scherven en andere archeologische voorwerpen;
- Het lijmen, restaureren en kopiëren van archeologica;
- Inmeten en tekenen van bodemprofielen en -vlakken.

Of we de deelname van deze cursus Archeologie ook gratis kunnen houden is van te veel factoren afhankelijk om daarover nu al besluiten te kunnen nemen. Dit zal in een later stadium bekend gemaakt worden.

Na afloop van de cursus zou het één en ander in praktijk kunnen worden gebracht d.m.v. kleine opgravingen, bezoeken aan musea of door specifieke lezingen. Hierbij denken we ook aan lezingen over wetenschappen of onderwerpen met een archeologisch raakvlak, zoals geologie, paleontologie en luchtfotografie.

Mocht u geïnteresseerd zijn, schroom dan niet om u op te geven voor deelname, want archeologie is een interessante hobby.

Jan van der Laan.

FIRMA J. DEKKER GZN.

Na het openen van de spoorlijn Amsterdam-Amersfoort op 10 juni 1874 groeide het toen nog heel kleine dorp Baarn geleidelijk uit tot een voor die tijd grote plaats met veel nieuwe straten en lanen met daaraan grote villa's. Deze villa's werden betrokken door Amsterdamse kooplieden, die het mooie rustige Baarn prefereerden boven de grote stad Amsterdam. Door de nieuw geopende spoorlijn was het mogelijk in Baarn te wonen en in Amsterdam te werken.

De tijd was toen ook aangebroken voor het vestigen in Baarn van winkels en bedrijfjes. Ook de jonge Jan Dekker Gerbrandszoon, geboren 6 maart 1855, stammende uit een oude Zaanse koopmansfamilie, zag zijn kans en begon op 1 april 1875 een wijnhandel annex een fabriek voor de bereiding van limonadesiropen, vruchtensappen en minerale wateren aan de Brinkstraat, toen no. C 77, nu no. 30. Hij was amper 20 jaar, een akte van handlichting is op 19 maart 1875 te zijnen name afgegeven. Jan Dekker trouwde in 1884 met Margaretha Maria Honigh, eveneens afkomstig uit de Zaanstreek. Uit hun huwelijk werd in 1885 hun zoon Gerard Adriaan geboren.

Voor zover bekend floreerde de zaak goed, er werd gewerkt met drie man personeel. Er werd geleverd niet alleen in Baarn, maar ook daarbuiten zoals Hoge en Lage Vuursche, Soest, Soesterberg, Maartensdijk en Eemnes. Het paleis Soestdijk was in de zomer een goede klant. Het bestelde werd met paard en wagen bezorgd. In het begin van de jaren dertig werd overgegaan op een vrachtauto. Misschien aardig om te weten is dat alle limonades, bier, mineraalwater enz., die 's zomers en met feestdagen zoals Pinksteren in grote getale bij de verschillende klanten werden bezorgd, in "consignatie" werden geleverd. Was het weer deze dagen slecht, dan moest alles weer teruggehaald worden. Dagen van tevoren werd naar de lucht gekeken en vurig gehoopt dat het weer goed zou zijn en blijven, want dan werd er goed verkocht.

Jan Dekker trok zich per 31 december 1925 terug uit zaken en stierf in 1931. Zijn zoon zette de zaak voort. Het oude pand werd in 1929 verlaten en een nieuw gebouwd huis met een

moderne winkelruimte vlak ernaast werd betrokken. Achter het huis was een grote fabriek gebouwd, uitgerust met voor die tijd moderne apparatuur voor het maken van limonades, het bottelen, het etiketteren en het spoelen van de flessen. De fabriek was geheel onderkelderd. In deze kelder werden de wijnen bewaard. Ook was er een kluis gebouwd waarin staven ijs werden opgeslagen. In die tijd had men geen koelkasten, bederfelijke waar werd op ijs gelegd.

Zoon Gerard Adriaan zette de zaak nog enige jaren voort, totdat de toen heersende malaise het noodzakelijk maakte het bedrijf aan anderen over te dragen. Heden ten dage bestaat het nog onder de naam Gall en Gall.

Mevr. M.M. Dekker.

O-O-O-O

HOE EEN MIDDELEEUWS BEELD UIT BAARN IN EEN UTRECHTS MUSEUM TERECHT KWAM

In het Utrechtse Rijksmuseum Het Catharijneconvent, het museum voor de Nederlandse Christelijke cultuurgeschiedenis, staat een laatmiddeleeuws houten beeld dat uit Baarn afkomstig is. Het is ongeveer 120 jaar geleden van Baarn naar Utrecht gekomen.

Deze sculptuur van eikehout van 91 cm hoog stelt voor: De Heilige Drievuldigheid of de Genadetroon.

God de Vader, met een baard en weelderig krullend haar, waarop Hij een kroon draagt, staat rechtop in een met bont gevoerd gewaad dat op de voeten afhangt. Hij ondersteunt met beide handen zijn gestorven Zoon. Het dode lichaam van Christus hangt achterover, waarbij de rechterarm recht naar beneden valt, terwijl het hoofd op de rechterschouder van de Vader rust. Christus is slechts gekleed met een lende-doek. Hij is afgebeeld zoals Hij van het kruis is afgenomen.

Oorspronkelijk was er ook een duif, als het symbool van de Heilige Geest. Die duif, die in de loop der eeuwen van de beeldengroep is verdwenen, zat op de linkerschouder van Christus.

Dit is een afbeelding van de Heilige Drieëenheid, één God in drie personen, zoals men die weinig ziet. Meer bekend is de Drievuldigheid, waarbij we boven de gekruisigde Christus in de wolken God de Vader zien, als een gebaarde oude man, en de duif, als de Heilige Geest.

De andere wonderlijke benaming van deze voorstelling: Genadetroon komt uit de brief van Paulus aan de Hebreëen (4,16): "Laten we daarom vrijmoedig naderen tot de troon van Gods genade, om barmhartigheid en genade te verkrijgen en tijdige hulp".

Ons houten beeld van de Genadetroon is een uitbeelding van de aanvaarding van Christus' offerdood door de Vader in wederzijdse liefde, de Heilige Geest. Christus, die voor onze zonden is gestorven, keert terug in de armen van zijn hemelse Vader.

In die zin is de symboliek van dit beeld dieper dan die van de traditionele Piëta, de voorstelling van een zittende Maria met het dode lichaam van haar Zoon op haar schoot, waarvan het Catharijneconvent ook een beeld heeft.

Het "Baarnse" beeld is van omstreeks 1460, een schatting van de kenner D. Bouvy, en het komt uit de Gelderse School. Een soortgelijk beeld werd in die zelfde tijd vervaardigd door de Vlaamse kunstenaar Rogier van der Weyden (1399 - 1464), terwijl we ook van de Duitse beeldhouwer Tilman Riemenschneider (1468-1531) een Gnadenstuhl kennen.

Uit de Pauluskerk?

Het beeld, waarvan we weten dat het in het derde kwart van de vorige eeuw nog in het bezit was van de Baarnse Sint Nicolaasparochie, heeft wellicht eerst in de kerk op de Brink gestaan, die we nu de Pauluskerk noemen. Dat kerkgebouw werd in de kerstnacht van 1580, op last van de Staten van Utrecht, aan de katholieken ontnomen, toen de Reformatie werd ingevoerd.

Die kerk, mogelijk uit de dertiende en zeker uit de veer-

tiende eeuw, was in 1479 te klein bevonden en aanzienlijk uitgebreid. Het is goed mogelijk dat toen dit zojuist vervaardigde beeld van de Heilige Drievuldigheid voor de vernieuwde kerk werd verworven. Het zou in opdracht van de Baarnse pastoor gemaakt kunnen zijn. Mogelijk hebben de katholieke Baarnaars het een eeuw later meegenomen, toen hun kerk hervormd werd, en heeft het beeld een plaats gekregen in de katholieke schuilkerk aan de Zandvoortweg. Uit de archieven van het Aartsbisschoppelijk Museum in Utrecht weten we met zekerheid, dat het beeld door pastoor J.H. Nieuwenhuis, die in Baarn stond van 1856-1871, is afgestaan voor de verzameling kunstwerken van het aartsbisdom Utrecht. Die collectie werd met veel ijver aangelegd door de kunstzinnige priester en Utrechtse kapelaan G.W. van Heukelum (1834-1910), die daarbij de steun genoot van aartsbisschop Zwijsen en later veel meer nog van diens opvolger, aartsbisschop Schaepman. Van Heukelum verzamelde middeleeuwse kunstwerken met een tweeledig doel: hij wilde voorkomen dat de oude bezittingen van de parochies van het aartsbisdom verloren gingen of niet goed bewaard bleven en hij wou een collectie bijeenbrengen van kunstwerken die de kunstenaars van zijn tijd konden inspireren. Van Heukelum had een intense belangstelling voor de Duitse gotiek. In 1868 stichtte hij in Utrecht het Aartsbisschoppelijk Museum, waarin zijn kunstcollectie werd ondergebracht. In 1869 richtte hij het Sint Bernulphusgilde op, een vereniging die belangstelling wilde wekken voor kerkelijke kunst en die de neo-gotiek wilde bevorderen. Na het herstel van de rooms-katholieke bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853 werden er in snel tempo in de tweede helft van de 19de eeuw veel katholieke kerken gebouwd, vooral door de architecten van de neo-gotiek Tepe en Cuypers, en aan beeldende kunstenaars werden veel kerkelijke opdrachten gegeven.

Van Heukelum zal omstreeks die tijd pastoor Nieuwenhuis, met enige zachte drang, om het beeld van de Heilige Drievuldigheid hebben gevraagd, wat hij dus inderdaad heeft gekregen. Misschien gaf de pastoor het beeld al weg vóór hij in 1861 zijn nieuwe kerk aan de Schapendrift (Kerkstraat) in gebruik ging nemen.

In de belangrijke collectie middeleeuwse houten beelden van het Aartsbisschoppelijk Museum zou het laat-vijftiende eeuwse Gelderse eikehouten beeld van de Heilige Drievuldigheid, dat door Baarn was afgestaan, een prominente plaats innemen.

Goed terecht gekomen

Het Aartsbisschoppelijk Museum is in 1979 opgegaan in het nieuw opgerichte Rijksmuseum Het Catharijneconvent. Daar is het oude beeld uit Baarn nu heel fraai opgesteld in een zaal met middeleeuwse sculptuur.

Moet het ons spijten dat dit belangrijke kunstwerk tussen 1856 en 1871 uit Baarn is verdwenen, of mogen we - met een ruimere cultuurhistorische visie - pastoor Nieuwenhuis en kapelaan Van Heukelum dankbaar zijn, dat het bijtijds in een museum kwam, waar het goed bewaard kon worden en tot in lengte van dagen aan een kunstminnend publiek getoond?

H. Bronkhorst.

Bronnen:

Archief van het Aartsbisschoppelijk Museum. Cat.No.82, inventaris No. 266.

De catalogus Beeldhouwkunst van het Aartsbisschoppelijk Museum. Utrecht, 1961.

Het gedenkboek: De Kerk van de Heilige Nicolaas te Baarn, 1980.

Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft, Jahrgang 1934. Heft 1/2: Riemenschneider und der Niederländische Realismus.

MERKLAPPEN

Uit een diepe kast komt een merklap te voorschijn: je eigen pronkstuk uit 1914. De sierrandjes, cijfers en letters zijn heel precies uitgevoerd; onder het waakzaam oog van juffrouw Miedema, die les gaf op De Oorsprong, werden geen slordigheden gedoogd. Een beetje trots op dit werk voelde ik mij wel, zelfs na al die jaren. Totdat... ik bij mijn buurvrouw precies hetzelfde patroon ontdekte. Alleen de naam van de school en de datum verschilden. Haar handwerk stamt uit 1935. Weer later verraste een achternachtje mij met "de" geijkte lap: wit stramien, bewerkt met rode katoenen draden. Zij had het geval, dat in 1960 was gemaakt, ingelijst. Die schoollap heeft dus kennelijk een lang en taai leven gehad, ondanks het feit, dat er in de twintiger jaren al werd gefulmineerd tegen dat saaie ding, die kwelling voor de leerlingen en het oogbedervend gepriegel. Het vrije handwerk kwam maar moeizaam tot stand en de lap blééf. Uiteindelijk is dit oeroude handwerk toch verdrongen door creatieve grapjes, waarbij de fantasie van het kind de vrije loop heet te hebben. Maar of die moderne handvaardigheden de tand des tijds zullen doorstaan is een open vraag. Het hedendaags geknutsel met lapjes en kraaltjes, met lijm en karton en plastic heeft over het algemeen bijster weinig artistieke waarde. De merklap uit vroeger eeuwen heeft wel stand gehouden en kreeg in de loop der jaren hoe langer hoe meer waardering. De belangstelling voor dit soort handenarbeid neemt nog steeds toe. Het nostalgisch verlangen naar vroeger tijden speelt hierbij ongetwijfeld een rol. Al wat oud is hoeft nog niet het stempel van antiek te dragen om te worden bewonderd.

De Nederlandse merklap werd destijds helemaal niet als kunstvorm beschouwd; het stuk stramien of grof linnen diende louter als oefening bij het leren hanteren van naald en draad. In 1556 was er al sprake van een "stickdoek", vermoedelijk een vertaling uit het Duits; later volgden voorbeeldlappen, proeflappen en letterdoeken. Meisjes werden reeds in haar prille jeugd op de noodzaak van deugdelijk handwerk gewezen; hoe anders moest de versiering en bovenal

het merken van de was - en later van een huwelijksuitzet - tot stand komen? Door lijf- en huishoudgoed niet alleen van initialen maar ook van een cijfer te voorzien kon men aangeven hoeveel stuks men ervan bezat. Zelf heb ik de solide witkatoenen, gebreide kousen van freule Elias en haar linnen zakdoeken van kloek formaat nog mogen bekijken. Op de kousen waren in forse rode kruissteek nummers aangebracht, op de fijne linnen zakdoeken bleken pietepouterige cijfertjes in de zoom voldoende. Maar dat was arbeid uit de laatste helft van de vorige eeuw; de geschiedenis van letters en cijfers begon zoals gezegd veel eerder. In het Haneboek uit de zeventiende eeuw staat al te lezen:

Men moet in 't A B C eerst wel geoefent wezen
Eer men een ander boek wel spelden kan of leezen.

Zo'n merklap kon dus een hulp betekenen bij het leren lezen. Had men alle letters en cijfers tot in de puntjes leren reproduceren, dan werd er overgegaan op figuurwerk. Vaak speelden bijbelse tafrelen en stichtelijke afbeeldingen hierbij een rol. Ook symbolen over huwelijk, leven en dood werden tot uitdrukking gebracht in de vorm van twee ineen gelegde handen, bloemenkrans, een hart met een pijl erdoor, een engel. De oudste bekende lap in ons land stamt uit 1614. De opzet was zeer eenvoudig: tweemaal het alfabet, maar dan ook uitstekend verzorgd. Het eigenaardige van die doeken is, dat er vaak niet meer dan negentien letters op staan. Soms werd het alfabet afgeslankt: I en J waren identiek, de V en de W werden verweven, soms maakte men U en V verwisselbaar. De Q en de X speelden praktisch niet mee en ook de IJ en de Z werden nogal eens verwaarloosd, omdat ze maar weinig zouden worden gebruikt. Voorbeeldenboekjes, die bijv. in Duitsland in omloop waren, kwamen hier maar sporadisch voor. Men vond wel eens handwerkpatronen tussen ontwerpen voor "goutsmeden, horlogiemakers en schilders". Eén achttiende eeuws boekje bleef bestaan; daarin werden kruissteekpatronen ondergebracht als "lessen voor de jeugt". Maar niet alleen die jeugd profiteerde van dit modelboekje; in hogere kringen werden naald en draad zowel door mannen als vrouwen - beter gezegd heren en dames - gehanteerd.

In de negentiende eeuw kwamen kruissteek- en borduurlap pas echt tot bloei. Het ene kunstwerk na het andere kwam tot stand; men kon niet meer buiten de handwerktas, die zelfs werd meegenomen als men op visite ging. Ambitieuze jongedames bedachten zelf vaak ontwerpen en vrouwentijdschriften als Penelope voorzagen in de steeds groter wordende behoefte om mooie dingen te maken. Toch school er wel wat kaf tussen het koren; naast beeldschone werkjes ontstonden er nogal wat wangedrochten. De artisticeit van de nijvere handwerksters schoot wel eens te kort. Wel kwam in 1857 een wet tot stand waarin gesproken wordt over meer uitgebreid lager onderwijs in o.a. handwerken voor meisjes. Dat klonk erg mooi maar men beschikte niet over bevoegde leerkrachten, zodat men vrolijk voortklungelde. De Vrouwenvereniging Tesselshade kwam hiertegen in actie en schreef in 1878 een prijsvraag uit "ter verbetering van vorm, kleur en onderwerp". De overheid ging ondertussen door met het in de vorm gielen van methodisch handwerkonderwijs. In 1884 heette het "onder lager onderwijs begriipt de wet het onderwijs in o.a. nuttige handwerken voor meisjes". Het vak werd verplicht en tien jaar later kwam de systematisch opgebouwde merklap, bekend van vroeger, op de proppen. Nog altijd had men te kampen met onbevoegde leerkrachten, maar op den duur haalden vele onderwijzeressen een handwerkakte.

Of de befaamde lap veel heeft bijgedragen tot enthousiasme voor het fraaie handwerk is een open vraag. Eerder zal de belangstelling voor de kruissteektechniek gestimuleerd zijn door de voorbeelden van weleer. Want van talloze "voor-moeders" zijn de werkstukken bewaard gebleven en zij gunnen ons een kijkje op een vroeger bestaan. Het zijn vaak juweeltjes, waarop men uren kan turen om steeds iets nieuws te ontdekken. Een kopie van een Duits produkt: Het leven van de mens, werd in Hoorn vervaardigd en gaf een levendig beeld van de mens in opkomst en neergang:

10 : een kind

20 : een jongeling

30 : een man

40 : komt de wijsheid an

- 50 : op de hoogste trap
- 60 : in de nederstap
- 70 : is grijs
- 80 : niet wijs
- 90 : der kinderen spot
- 100 : in de aarde verrot

Daar staan de slachtoffers allemaal uitgebeeld op de trap des levens!

Ook in weeshuizen werd vlijtig gehandwerkt. Er bestaat een lap van het Burgerweeshuis in Amsterdam, waarop tal van sierlijke letters door elkaar gestikt voorkomen. Men herdacht op die manier de namen van de regentessen.

Op een pronkstuk van het Weeshuis van de Nederduitse Diaconie te Amsterdam werden in 1858 ook de initialen van de regentessen Ten Sande, Van Eeghen, Van Lennep en Dedel aangebracht. De maakster mocht dit juweeltje tonen aan Koning Willem III bij zijn jaarlijkse bezoek aan het tehuis.

"Gaes", stramien, linnen, tule, katoenen, zijden en wollen draden: deze benodigdheden leerden kleine meisjes destijds toveren. En na veel moeizaam geknoei kwam bij velen de wens boven om iets echt waardevols te maken. Dat was zo en dat zal altijd zo blijven. Men kon zich uitleven in zo'n handwerk. Wat moet de vrouw die haar familieleven uitbeelde genoten hebben van de episodes die zij met naald en draad aan de vergetelheid ontrukte. En hoe tevreden moet zij, die in 1942 een lapje borduurde met als sluitstuk van het vereiste alfabet een oranjeboompje, zijn geweest toen zij deze stille hulde aan ons vorstenhuis bracht!

Onze Oudheidkamer bezit enkele mooie exemplaren, die het bekijken meer dan waard zijn. Gegevens omtrent deze stukken zijn er helaas maar weinig. Het oudste stuk wordt geacht omstreeks 1820 te zijn vervaardigd. Het werd volgens zeggen door een schipper uit Duitsland meegebracht. Het is wonderlijk dat dit "schilderijtje" veel overeenkomst toont

met een werkstuk, dat ik in Engeland zag en dat uit 1824 stamt. Er staan bloemen, vogels en menselijke figuurtjes op en het Engelse exemplaar gaat nog prat op een somber, godvruchtig gedicht. De tienjarige maakster hiervan moet goud in de vingers hebben gehad.

Uit 1867 stamt een lap verlucht met kroontjes, waaronder initialen zijn aangebracht plus een omkranste letter K. Het stuk werd vervaardigd door een juffrouw Van Schaik, onder leiding van de onderwijzeres Klinkhamer. Vandaar die feestelijke K?

Van nog later datum is een opmerkelijk geval: in 1887 werd er een heel huis op het stramien afgebeeld; een huis aan de Eembrug, waar de maakster woonde.

Er is nog meer in de Oudheidkamer te zien. Eén fraai werk, helemaal in wol uitgevoerd, werd in een lijst gezet. Op het eerste gezicht lijkt het of er pareltjes in zijn gebruikt, maar dat is niet zo. Later werk met wol op gaas is fel van kleur, uitgezonderd twee wit en zwarte duifjes. Behalve de obligate bloemenrank werd een golvend slingertje aangebracht, bonte vlechtwerkjes en vierkantjes; een typische proeflap dus met moderne inslag.

En nu? De oude voorbeelden vinden nog gretig aftrek. De ouderwetse lap heeft vrijwel afgedaan; daarvoor in de plaats zijn geboortedoeken gekomen, familiekalenders of zo maar placemats en bordenkleedjes. Patronen zijn te kust en te keur verkrijgbaar, ze vinden zelfs hun weg naar de Verenigde Staten, waar de kruissteek vrijwel onbekend is. Een jonge ondernemende Nederlandse vrouw ontdekte dit gat in de markt. Wij mogen dankbaar zijn voor het werk van ons voorgeslacht; de merklap vormt in vele gevallen een brug tussen toen en nu.

E. Witsenburg-Horsman.

Bron:

Van handwerken gesproken door M.G.A. Schipper-van Lottum.
Met dank aan de Baarnse Oudheidkamer en Fred Kramer.

VEEL BELANGSTELLING VOOR "OPEN HUIS" OUDHEIDKAMER

Vrijdag 18 en zaterdag 19 maart jl. hielden de leden van de werkgroep Oudheidkamer het jaarlijks Open Huis. Dit keer stond de Brink centraal. Met uitgebreid fotomateriaal werd het heden en verleden van de Brink belicht, terwijl de ARWE in een vitrine diverse voorwerpen en scherven tentoonstelde, die tijdens de reconstructie van de Brink opgegraven zijn. Onder het genot van koffie en ontbijtkoek konden de bezoekers ook diverse albums bekijken, waarin foto's van bekende Baarnse ingezetenen, verenigingen enz. bijeengebracht zijn. Ongeveer 200 belangstellenden, waaronder een aantal nieuwe inwoners, bezochten het Open Huis en waren bijzonder enthousiast over de grote verscheidenheid aan foto's en voorwerpen die in de Oudheidkamer aanwezig zijn.

Zeven bezoekers gaven zich op als lid, terwijl ook een aantal foto's, boekjes ansichten, enz. aangeboden werden.

De Oudheidkamer stelt het zeer op prijs om foto's, ansichten en alle andere voorwerpen, die betrekking hebben op Baarn, te ontvangen en zo te zorgen dat alles voor het nageslacht bewaard blijft.

Wanneer u ook iets heeft dat betrekking heeft op Baarn en u wilt het afstaan aan de Oudheidkamer, dan kunt u contact opnemen met mevrouw F. Muts (tel. 17526) of met mevrouw W. v.d. Hoek (tel. 21470).

Iedere schenking wordt onder nummer ingeschreven en de schenker ontvangt altijd schriftelijk bericht dat het geschonkene in de Oudheidkamer is geregistreerd.

Namens de werkgroep Oudheidkamer:

W. van den Hoek-Baas, voorzitter.

Dagelijks Bestuur van de Historische Kring "Baerne"

Voorzitter : F. Zorn
Secretaris : F. Muts-Snel
Penningmeester : E. v.d. Steeg
Secretariaat : F. Muts-Snel, Gaslaan 41, 3741 WJ
Baarn. Tel. 02154 - 17526.
Ledenadministratie : N. Kuyt-Smit, Van Wassenaerlaan
16, 3742 AH Baarn.

De lidmaatschapskosten van de H.K. "Baerne" bedragen:

f 35,-- per jaar per gezin
f 25,-- per jaar voor een individueel lid
f 12,50 per jaar voor een jeugdlid (14 t/m 18 jaar)

Postadres van de H.K. "Baerne" : Postbus 326
3740 AH Baarn

Bankrekeningnummer : 30.47.28.292

Postbanknummer : 4192133

"Baerne" verschijnt viermaal per jaar.

Losse nummers à f 3,-- verkrijgbaar bij N. Kuyt-Smit,
Van Wassenaerlaan 16, 3742 AH Baarn.